

УДК 159.938.3:378

ПСИХОЛІНГВІСТИКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Макарова Т.М., к. філол. н.,
доцент кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін
Криворізький факультет
Запорізького національного університету

У статті розкриваються наукові підходи до дослідження психолінгвістики, її зв'язок із психологією мовлення. Розглянуто процес формування та зближення мови і психіки людини на різних етапах наукового розвитку й видозміни об'єкта дослідження психолінгвістики загалом.

Ключові слова: мовні явища, мовлення, психолінгвістика, мовленнєвий акт, мовна діяльність.

В статті розкриваються наукові підходи к дослідженню психолінгвістики, ее связь с психологией речи. Рассмотрен процесс формирования и сближения языка и психики человека на разных этапах научного развития и видоизменения объекта исследования психолінгвістики в целом.

Ключевые слова: языковые явления, речь, психолінгвістика, речевого акт, языковая деятельность.

Makarova T.M. PSYCHOLINGUISTICS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DISCOURSE

This article presents scientific approaches to research of psycholinguistics and its communication with speech psychology. Process of formation and rapprochement of language and person's mentality at different stages of scientific development and modification of object of research of psycholinguistics in general was researched.

Key words: language phenomena, speech, psycholinguistics, speech act, language activity.

Постановка проблеми. Психолінгвістика хоча й не нова наука, однак сьогодні все ще розкриває нові спектри взаємодії соціуму на рівні мови та мовних конструктів. Інтереси дослідників у цій царині досить різноманітні. В залежності від них акцент робиться на невербальних компонентах комунікації, на співвідношенні структури «мова-людина-суспільство»; на розкритті теоретичних і методологічних питань психолінгвістики, різних технік моделювання, котрі будуть пов'язані з увагою до питань моделювання образу світу й особистості, на специфіці міжкультурного спілкування, етнокультурних особливостях і взаємодії мов і культур. Актуальність розвитку психолінгвістичних досліджень зумовлена активною увагою суспільства як до самого процесу мовлення, так і до мовця зокрема. Поширення такої тенденції обґрунтовується потребою змінювати вплив на реципієнта, досягати комунікативної взаємодії та активно розвивати власні комунікативні можливості. Сучасні поняття масової комунікації, публічне мовлення, реклама, навчання мов не тільки вимагають від людини активізації власного мовлення, а й стають життєвою необхідністю в умовах стрімкого розвитку соціально-економічних і духовних потреб соціуму. Адже інформаційний прорив нашого століття відкриває нові канали дослідження усного та писемного мовлення, телемості й соціальні мережі за рахунок мови поширюють свої дослідження та розраховують на їх вплив для більшості

споживачів. Психолінгвістика активно розробляє цілі системи моделей спілкування, які активно використовуються на тренінгах із комунікації, й визначає семантичні відтінки слів, речень і складніших мовних конструктів на психіку людини, шляхи встановлення зворотного зв'язку з нею.

Ступінь розробленості проблеми. Мова сьогодні посідає важливе місце в процесі формування інформаційного простору, її можливості, як стверджують дослідники, безмежні не лише для тих, хто прагне пізнати здатність правильної побудови мовних конструктів, а й тих, хто враховує їх модальність і реакцію, яку вони викликають. Підтвердженням цього є позиції наших науковців-сучасників. Так, Н.Д. Бурвикова, В.Г. Костомаров, Ю.Е. Прохоров указують на стереотипність як ознаку мови ХХІ століття. Вона «протиставляється емоційній і різниться тільки на фоні останнього. Мета реалізації стереотипів – витрата мінімуму мовних і поведінкових зусиль задля потрібного комунікативного ефекту» [1, с. 5]. Причиною появи стереотипних висловлювань вони вважають «прагматику мови, її спрямованість на спілкування, яке викликає потребу в стандарті» [10, с. 128]. Однак сучасний швидкий ритм життя розкриває необхідність і в розширенні семантики слів шляхом застосування оновлених методів – «експериментальних», «психолінгвістичних експериментів на вільне асоціювання» [9, с. 157].

Е.А. Підгорна, К.А. Демиденко окрему увагу приділяють мовній свідомості, адже

«здатність відтворювати за допомогою мови власні думки та сприйняття її, мовне спілкування, онтогенез, білінгвізм і міжкультурна комунікація» [11, с. 174] розкривають співвідношення мовної свідомості з основними напрямками психолінгвістики та пов'язують її з наявністю в мовних нормах ціннісного елемента. Така широка гама досліджень мови та психіки свідчить про потребу розширення мовних можливостей людини в їх взаємозв'язку з психікою, адже мова перестає сьогодні бути тільки об'єктом лінгвістики, а система накопичених знань виводить її за межі цієї науки. Психологія дає можливість не лише визначити специфіку побудови мовного акту, а й вирішити психологічні проблеми, котрі можна прорахувати на рівні людських звуків, фраз і мовної діяльності загалом.

Неоднозначні погляди науковців і щодо змісту самої дефініції «психолінгвістика». Зокрема, О.О. Залевська подає ієрархічну систему наукових теорій, дискурс яких розкриває зміну об'єкта дослідження психолінгвістики як окремої цілісної науки: процес розуміння та запам'ятовування й відтворення дискурсу, ментальний словник, дослідження процесу спілкування з позиції психотерапії, інтерес до вроджених мовних механізмів і вплив мовного оточення на людину; вивчення впливу явища білінгвізму та його наслідки; перехід від біхевіористичного підходу до когнітивного. Але загалом психолінгвістика має єдину мету – опис і пояснення особливостей функціонування мови як психічного феномена (передбачає оволодіння та використання як першої, так і другої мов) із урахуванням складної взаємодії множинності зовнішніх і внутрішніх факторів за початкової залученості індивіда до соціально-культурної взаємодії» [4, с. 26]. С.Я. Коблева, Р.М. Коблев схильні основним пріоритетом психолінгвістики вважати міжкультурні комунікації, адже, як і попередники, вони наголошують на особливостях вивчення культури мови, оскільки «психолінгвістика має справу з процесом кодування та декодування» [5, с. 1], які співвідносять стан спілкування зі станом учасників комунікації. І.А. Щирова вважає однією з головних парадигм психолінгвістики – антропоцентричну, особливу перспективність убачає в її взаємозв'язках із «когнітивними, дискурсійними та інтерпретативними характеристиками» [19, с. 198].

Науковці наголошують і на перспективах і недоліках психолінгвістики. Так, І.В. Румянцева не тільки розширює зміст самого поняття «психолінгвістика» («це наука, про людську мову, яка розглядається комплексно-психологічно та лінгвістично: як засіб

спілкування, психічний і психофізіологічний процес, мовленнєва діяльність і поведінка, особлива властивість особистості»), а виокремлює нові підаспекти в дослідженні цієї науки: «єдність когнітивних, емоційних і вольових процесів, психічних властивостей і станів особистості ... – єдність свідомого та несвідомого» [13, с. 35, 38]. Усі ці процеси, стани та властивості можуть бути як у поведінці людини, так і в її психіці. При цьому науковець застерігає, що не варто акцентувати увагу тільки на мові як соціальному явищі, адже через «малодослідженість власне феномена мови недостатнє розуміння його законів та природи» часто стає причиною «викривленості й неточності» [13, с. 41]. Н.В. Лешкова головною проблемою вітчизняної психолінгвістики вважає «затиснутість у межах мовознавства» «у зв'язку з логічним і загальним для наступного етапу розвитком різних дисциплін не поверхово, а глибинно, з конкретною їх деталізацією» [7, с. 98], а отже, і сам розподіл «мовлення – об'єкт психології, мова – лінгвістики» на етапі сучасного розвитку цієї науки «втрачає свою силу» [7, с. 98]. Е.В. Максимюк вважає ефективним способом зближення цих двох наук застосування в психолінгвістиці методу моделювання, оскільки методологія самої лінгвістики не в змозі самостійно отримати ефективних результатів. При цьому «особливу увагу потрібно приділяти вивченню та моделюванню особливостей мовленнєвої поведінки в умовах перешкод, спілкуванню в складних умовах, у нестандартних ситуаціях» [8, с. 327]. Але все ж таки актуальним залишається визначення витоків і причин, що дають підґрунтя науковцям виокремлювати психолінгвістику в окрему науку.

Мета статті – розкрити основні напрями, аспекти та концепції психолінгвістики й визначити тенденції її розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка наука проходить процес свого становлення, при цьому змінюючись у часі. Усе залежить від того, яке завдання ставить перед собою дослідник. Тож визначимо можливі шляхи й фактори, що дають підстави говорити про зближення психології та лінгвістики в науковому дискурсі.

Велика кількість науковців вважає мовні властивості й мовленнєву діяльність об'єктом психолінгвістичних досліджень. Зокрема, за деякими теоріями, вони можуть бути генетично закладеними й розвиватися водночас із процесом входження людини в соціум або ж мовні властивості – це явище соціальне, воно розвивається в процесі необхідності спілкування із собі

подібними [18, с. 187], а предметом психолінгвістики є «мовна здібність людини, її природа, структура та функціонування» [18, с. 185], адже «генеза мовленнєвої діяльності, мовних здібностей людини – це аналіз процесів і механізмів співвідношення комунікативних і когнітивних структур, мисленнєвої та предметно-практичної діяльності, з одного боку, а з іншого – аналіз мовних одиниць, оскільки значення – центральна категорія онтогенезу мови та мислення й розуміння генези значення є однією з умов мовних властивостей людини» [18, с. 192].

О.О. Потєбня наголошує на логічному процесі історичного зближення мовознавства з психологією, однак при цьому науковець підкреслює, що «сила не в словах, а в тому, що такий погляд дає можливість визначити психомеханічний процес виникнення складних явищ із простих ситуацій і законів, що ними керують» [12, с. 29]. Також автор робить акцент на індивідуальному сприйнятті слів залежно від культурних і національних особливостей людини: «Різниця між розумінням чужої та своєї мови тільки в тому, що слово чужої мови викликає в розумінні не одне й те саме уявлення, а інше – йому притаманне» [12, с. 136]. Тобто зближення мовознавства з психологією свідчить про достатність фактологічних матеріалів, котрі були надбані в процесі розвитку окремих наук, а саме їх поєднання дасть змогу вияву різних семантичних і граматичних відтінків у слові завдяки індивідуальним особливостям розвитку психічних процесів, що відіграють важливу роль у смислотворенні та можливості передачі різних відтінків душевних почуттів, їх багатогранності. Усе це свідчить про безмежні властивості мови, яка лише тоді набуває значення, коли виражається в мислеформі. Її механізмом є «акт свідомості суб'єкта», що як відтворювальний від мовної структури є «об'єктивним і не залежить від індивідуальних властивостей особистості», а його розуміння «зумовлене належністю до одного й того самого народу» [12, с. 142]. Видозміни вимагає і зміст поняття «мовні засоби», що «тепер виступають тільки формальними операторами, за допомогою яких людина здійснює процес спілкування, докладаючи до цієї системи значення, й отримує усвідомлений і цілісний текст» [6, с. 10]. Нині це «головна когнітивна одиниця, що формує образ світу людини та в цій якості входить до складу різних когнітивних схем» [6, с. 10]. Тобто психолінгвістика поступово, на думку О.О. Леонтьєва, завдяки цим видозмінам переходить до складу психосемантики.

Мовленнєві сигнали виконують інтегративну функцію, «проникаючи до самих глибин навіть обмінних функцій людського ор-

ганізму, вони викликають у них саногенні та патогенні зрушення» [2, с. 120]. І це важливо для сучасної психолінгвістики, адже під час патогенного мислення відсутність знань, засобів і здібностей до досягнення певної мети зумовлює потребу людини оперувати образами, символами, знаками, щоб прийняти правильне рішення та задовольнити власні потреби, а під час саногенного – ці процеси протікають свідомо. При цьому мисленнєві акти будуть ґрунтуватися на тих психічних станах, які контролюватимуться свідомо, мимовільно. Тобто важливим складником дослідження мови є визначення, наскільки вона є контрольованою (свідомою). У процесі синхронічного вивчення свідомості людини в його зрілій інтегральній структурі «мова тісно пов'язана не тільки з первинними мисленнєвими процесами, а й із вторинним рівнем людської психіки» [2, с. 125]. Саме за таким принципом вона охоплює «всю психіку людини, здійснюючи в ній свою структуротворчу та інтегративну функцію» [2, с. 32]. І разом із тим, як і попередники, Л.М. Веккер наголошує на важливості потреби мови реалізовуватися в соціумі, оскільки, на відміну від інших психічних процесів, мова має особливу властивість, вона є «процесом не індивідуально-психологічним, а соціально-психологічним» [2, с. 33]. Розрізняючи поняття «мова» та «мовленнєва діяльність», індивідуальний суб'єкт, який продукує мовленнєву діяльність, стає другою роллю, адже мовлення залишає за собою роль «психічного інтегратора» за умови, що «міжіндивідуальна та інтерпсихічна функція» переросте у «внутрішню індивідуальну або інтрапсихічну» [2, с. 35]. Саме тому предметом дослідження психолінгвістики повинні стати не самі слова, а їх образи, що «як вторинні сигнальні подразники являють собою типові форми «кодів», а їх «психічне відображення» виявляється типовою формою «сенсорно-перцептивного процесу» [2, с. 46], що є дуже важливим із погляду психології.

Необхідністю є й вивчення мови під час процесу мовлення шляхом застосування модельного опису, що «дасть змогу виокремити аспекти вияву мовної свідомості в лінгвістичних реаліях (структура асоціативно-вербального тезауруса; морфемні слова та утворювані на їх основі граматичні й логічні категорії; функціонування інтернаціонально-мотивуючого механізму» [17, с. 11]. Особливу увагу варто звернути на два його вияви: «формування довготривало-функціонуючих структур, вербальних мереж, слів, граматичних і логічних категорій» та «організацію на вербальних мережах динамічних процесів, словесних структур, ура-

ховуючи граматичні стереотипи» [17, с. 11]. Тобто важливим є як і сам процес формування мовної свідомості особистості, так і організація різних граматичних одиниць залежно від функції й поставленої мети.

Мова є ніби регуляторним механізмом для формування процесу мислення, адже завдяки своїй організованості вона долає «деяку хаотичність думки, що, відображаючи об'єктивну дійсність, виявляє властиву цій дійсності неорганізованість окремих процесів. Людський мозок шукає закономірності в явищах об'єктивної дійсності, якщо не знаходить їх, то гіпотетично надає їм певної закономірності» [3, с. 10]. Але такий осмислено-організований процес мовлення є досить складним механізмом людської психіки, адже він залежить не тільки від індивідуальних властивостей людини, а й від рівня розвитку когнітивних процесів. Особливо такий когнітивний дисонанс може виникнути під час аналізу текстів, де без урахування психології сприйняття його читачем не можна надати об'єктивну оцінку. Адже тут відбувається зіставлення семантичних зв'язків автора та читача на рівні тексту щодо розуміння того чи іншого поняття. А сам аналіз цього процесу вимагає відкритості міждисциплінарних взаємозв'язків між філологією та психологією. Найбільшу цікавість у цьому пошуку шляхів організованості мови відіграє думка, що мова – це колективна творчість, а отже, потребує не тільки вивчення причин розпорошеності окремих її творців, а й вирішення психологічних установок її носіїв. Також дослідник велику увагу приділяє процесу сприйняття тексту, яка є психолінгвістичною й тісно перетинається із загальною теорією комунікації. Адже саме здатність тексту викликати зорові, слухові та смакові образи часто залишається поза свідомістю читача, а при цьому вони «несуть додаткову інформацію» [3, с. 23]. Це важливо враховувати досліднику, котрий намагається встановити кодування між автором і читачем. Досліджуючи проблему рефлексії мови, Л.Н. Сидорова доходить висновку, що саме вона є «психоаналітичним аналогом передачі страхів та оцінок, які виражені мовними патернами, і це призводить до організації мовної свідомості, за якої мисленнєве як рефлексія аналізу та мисленнєве як рефлексія інтерпретації відтворюють «предметні мови» в статусних співвідношеннях раціональних суджень» [14, с. 141]. І саме вони стають зразком культурної свідомості і є для дослідника джерелом вивчення конкретної лінгвістичної форми. Вивчаючи проблему мовної свідомості, О.І. Уланович особливий акцент робить на ролі репрезентації

мовного знака в індивідуальній свідомості, доходить висновку, що саме цей «індивідуальний зміст визначається зв'язком із певним образом», «певними емоціями у свідомості людини», при цьому являє собою ментальну репрезентацію фрагмента дійсності, свого роду контексту, в якому функціонує знак [16, с. 47].

Висновки. Отже, сучасна психолінгвістика розширює об'єкт дослідження, вивчаючи можливості мовних здібностей людини, що розкриваються в актах її свідомості через розкриття індивідуальної семантичної наповненості змісту слів, які вона вживає. Психолінгвісти доводять, що саме мовні сигнали виконують інтегративну функцію: розкривають усю глибинну суб'єктивну сутність розуміння людиною світу, який її оточує; сприяють процесу подолання хаотичності мислення, а сенсорно-перцептивний процес надає нових форм вираження як образу, так і комунікативному актові, що його творить. Загалом лінгвістика і психологія розкривають низку взаємопов'язаних систем на рівні дуалістичних зв'язків: знак-контекст, мова-мовлення, текст-контекст, слово-значення, символ-кодування тощо. Замислюючись над їх вивченням, усвідомлюєш, як одне й те саме слово, один і той самий контекст породжує різні візуальні та аудіальні образи, що так правомірно передають не тільки дух епохи, а й національний колорит як цілого народу, так і носія його мови зокрема.

Саме тому в подальших дослідженнях варто звертати уваги на вияв результатів цих наукових суджень у прикладних галузях психолінгвістики: психолінгвістиці реклами, психолінгвістиці засобів масової інформації та психолінгвістиці перекладу – й розробити методологічні підходи до їх дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурвикова Н.Д. Национально-культурные единицы общения в современном культурном пространстве – лингвометодический аспект / Н.Д. Бурвикова, В.Г. Костомаров, Ю.Е. Прохоров // Русский язык в Армении. – 2003. – № 3. – С. 5–12.
2. Веккер Л.М. Психика и реальность. Единая теория психических процессов / Л.М. Веккер. – М. : Смысл, 1998. – 685 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – 4-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
4. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику / А.А. Залевская. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 1999. – 348 с.
5. Коблева С.Я. Психолінгвістика и ценностные ориентации личности / С.Я. Коблева, Р.М. Коблев // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2006. – Выпуск 4. – С. 1–2.

6. Леонтьев А.А. Основы психолінгвістики / А.А. Леонтьев. – М. : Наука, 1997. – 124 с.
7. Лешкова Н.В. Сучасна психолінгвістика : напрями, аспекти і концепції / Н.В. Лешкова // Система і структура східнослов'янських мов. – 2012. – Випуск 6. – С. 97–105.
8. Максимюк Е.В. Прикладное значение метода моделирования в психолінгвістике / Е.В. Максимюк // Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 327–329.
9. Мамаева А.Г. Вербальное ассоцирование и семантизация слова / А.Г. Мамаева // Вестник МГЛУ. – 2014. – Выпуск 13 (699). – С. 156–166.
10. Матевосян Л.Б. Стереотипный пласт языкового сознания: социо- и психолінгвістическое обоснование / Л.Б. Матевосян // Образование и наука. – 2012. – № 8 (97). – С. 122–135.
11. Подгорная Е.А. Язык и сознание в психологической парадигме / Е.А. Подгорная, К.А. Демиденко // Наука и современность. – 2014. – Выпуск 33. – С. 170–176.
12. Потебня А.А. Мысль и язык : собрание сочинений / А.А. Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.
13. Румянцева І. Психолінгвістика: погляд нового часу / І. Румянцева // Психолінгвістика. Україна. – 2009. – Т. 1. – С. 27–40.
14. Сидорова Л.Н. Психолінгвістический подход к исследованию рефлексии о языке / Л.Н. Сидорова // Научный вестник МГТУ ГА. Серия «Международная деятельность вузов». – 2008. – № 128. – С. 140–143.
15. Тарасов Е.Ф. Введение. История психолінгвістических школ. Теория речевой деятельности / Е.Ф. Тарасов // Введение в психолінгвістику : [лекции для студентов педагогических факультетов, аспирантов и слушателей ФПК]. – М. : Наука. – Ч. 1. – С. 3–54.
16. Уланович О.И. Языковое сознание: особенности структуры в условиях двуязычия / О.И. Уланович // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 1 (9). – С. 44–51.
17. Ушакова Т.Я. Понятие языкового сознания и структура рече-мысль-языковой системы / Т.Я. Ушакова // Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты : сборник / под. ред. Н.В. Уфимфевой. – М. – Барнаул, 2004. – № 3. – С. 6–17.
18. Шахнарович А.М. О проблеме языковой способности (механизмы) / А.М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 185–220.
19. Щирова И.А. О человекомерности науки и текста / И.А. Щирова // Стил. – 2008. – С. 197–211.

УДК 159.923.33

РЕЛІГІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ЇЇ АКсіОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ

Мельник Ю.С., викладач

Кременецький педагогічний коледж

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії

*імені Тараса Шевченка,
аспірант*

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена теоретичному висвітленню психологічних аспектів релігійних орієнтацій особистості в аксіологічній сфері. Розглядаються поширені варіанти наукового розуміння поняття «релігійні орієнтації». Аналізуються сутність та основні елементи релігійних орієнтацій, а також специфіка аксіологічної сфери особистості.

Ключові слова: *релігійні орієнтації, особистість, релігія, цінності, аксіологія.*

В статье представлен теоретический обзор психологических аспектов религиозных ориентаций личности в аксиологической сфере. Рассматриваются распространенные варианты научного понимания понятия «религиозные ориентации». Анализируются сущность и основные элементы религиозных ориентаций, а также специфика аксиологической сферы личности.

Ключевые слова: *религиозные ориентации, личность, религия, ценности, аксиология.*

Melnik Yu.S. RELIGIOUS ORIENTATION IN THE PERSONAL AXIOLOGICAL SYSTEM

The present article investigates the psychological aspect of religious orientations in personal axiological sphere. Different scientific explanations of the concept “religious orientations” are analyzed. The main content and the most essential elements of religious orientation are examined, as well as the specific of personal axiological sphere.

Key words: *religious orientation, personality, religion, values, axiology.*